زمانی یەکگرتووی کوردی، گەلێک لە دەوڵەتی کوردی، پێویستترە

ئەمجەد شاکەلی

لە گۆڤاری "هەڵەبجە"ی ژمارە 30ی ساڵی 1998دا، مامۆستا "ڕزگار کێستەیی"، گوتارێکی ڕەخنەیی، بە ناونیشانی "چەند تێبینیەک لسەر ناڤەرۆکا هەژمارە 29 یا گۆڤارا هەڵەبجە"، نووسیوە. باسەکەی مامۆستا "کێستەیی"، سێ خولکە (تەوەر)ی وەخۆ گرتووە:

1. وەرگێڕان ژ کوردیێ بۆ کوردیێ شاشی یە.
2. بەلاڤکرنا رۆژنامەیەکا خوەڕوو بکورمانجی نە کارەکی جوداکەر و زیانبەخشە ژ بۆ زمانێ مە.
3. بەرپەرێن هەڵەبجە دپاکن بلا بئاخفتنێن کرێت نەهێنە هەڕماندن.

من لێرەدا ڕوونکردنەوەیەکم لەمەڕ خاڵی یەکەم و دووەم ـبە تایبەتی-ی نووسینەکەی مامۆستا "کێستەیی" هەیە و خاڵی سێیەمیش، پتر پێوەندی بە دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکەوە هەیە و کاری ئەوانە نەک هی من. خاڵی دووەمی نووسینەکەی مامۆستا "کێستەیی"، پێوەندی بە نامەیەکی منەوە هەیە، کە لە گۆڤاری هەڵەبجەی ژمارە 29دا بڵاو کراوەتەوە. ئەو نامەیەی من، تەنێ سوپاس و پێزانینێک بوو، بۆ مامۆستا "موحسین جوامێر"ی سەرنووسەری "هەڵەبجە"، بۆ ناردنی ڕۆژنامەگەلی "یەکگرتوو"، "ڕەسەن" و "ئایندە" بۆم. من ئەو نامەیەم تەنێ ـتێبینییەکی تایبەت لەمەڕ زمان و زاراوە کوردییەکانەوە- بوو، بۆ مامۆستا "جوامێر" و بۆ بڵاوکردنەوەم نەشاندبوو، بەڵام کە مامۆستا "جوامێر" بڵاویشی کردبووەوە، چ عەیبێکم تێدا نەدی، چ گلەیی و گازندەیەکم نەبوو، ماڵی ئاوابێت و خودا کاری ڕاست بێنێت. من پێموایە، بۆ تێگەیشتن لە ڕەوش و واقیعی کورد و هەموو شتێکی کورد"هزر، سیاسەت، ئابووری، ئایین، جڤاک، فەرهەنگ، زمان و.."، دوو جۆرە دیتن هەن:

1. <u>دیتنێکی نەتەوەییانە</u>: کە دەیەوێت کورد چۆن بێت، کە کورد هەموو لە ژێر دروشمی کورد، کوردایەتی، کوردستان، یەک خاک، یەک نەتەوە و یەک مەسەلەدا، کۆ دەکاتەوە. ئەم دیتنە هەرچەندە خەیاڵئامێزانە و ڕۆمانسییانە دێتە بەر چاو، بەڵام خواست وئاوات و ئارەزوویەکە، هەموو کوردێک خەونی خۆشی پێوە دەبینێت.

2. دیتنێکی واقیعییانە: کە کورد وەک چۆنە ئاوها ببینرێت و بخرێتە بەر باس و بەپێی توانست چارەیش بۆ کێشەکانی بدۆزرێتەوە.
ئەگەر واقیعبینانە –دیتنی دووەم- بنۆڕینە ڕەوشی زمانی کوردی، کە مەبەستی باسەکەی ئێمەیە، دەبێ پێش ئەوەی خۆمان لە قەرەی هۆ و هۆکار و پاشخانی مێژوویی و ئەو جۆرە شتانە بدەین، لە میانەی چەند نموونەیەکەوە، نەخشە و وێنەیەکی ئەو بار و ڕەوشەی، کە زمانی کوردیی تێدایە، بخەینە بەر چاو:
ئا. حوکوومەتی عیراق لە سەردەمێکدا ڕۆژنامەیەکی بە نێوی "ئاسۆ" بە کرمانجی خواروو(سۆرانی) دەردەکرد. بۆ جوێکردنەوە و دوورخستنەوەی زاراوەکان لە یەکدی، کەوتە دەرکردنی ڕۆژنامەیەک بە نێوی "برزاف". تەنێ بە زاراوەی کرمانجی ژوورووی. هەردوو ڕۆژنامەکان بە تیپی عەرەبی بوون.
ب. "بەربانگ"، گۆڤارێکە فیدراسیۆنی کۆمەڵە کوردستانییەکان لە سوێد، بە سێ زاراوە"کرمانجی ژووروو، کرمانجی خواروو(سۆرانی) و دملی(زازاکی)" و بە تیپی لاتینی و عەرەبی دەری دەکات.
پ. "هیوا"، گۆڤارێکە ئەنیستیتووی کورد لە پاریس، بە تیپی لاتینی و عەرەبی و زارەوەی کرمانجی، سۆرانی و دملی دەری دەکرد.
ت. گۆڤارێک بە نێوی "Peya"، بە زاراوەی زازاکی و بە تیپی لاتینی لە سوێد، لە لایەن کۆمەڵێک زازاوە، کە خۆیان بە کورد نازانن و خۆیان بە نەتەوەیەکی جیاواز دەزانن، دەردەچێت.
ج. لە کوردستانی عیراق، لە هەولێر و سلێمانی، ژمارەیەکی زۆر ڕۆژنامە و گۆڤار، بە زاراوەی سۆرانی یا تێکەڵ لەگەڵ زاراوەی کرمانجیدا و بە تیپی عەرەبی دەردەچن. لە دهۆکیش ژمارەیەکی زۆر ڕۆژنامە و گۆڤار بە زاراوەی کرمانجی و بە تیپی عەرەبی دەردەچن. لەم دواییەشدا لە دهۆک دەستکراوە بە دەرکردنی گۆڤارێک بە نێوی "Dicle", بە زاراوەی کرمانجی و تیپی لاتینی.
چ. لە سوێد، لە بواری خوێندنی زمانی کوردیدا، لە فێرگە و خوێندنگەکان، بێجگە لەوەی، کرمانجی و سۆرانی لە یەک جوێ کراونەوە، کە کارگێڕیی خوێندنیش داوای مامۆستا دەکات بۆ کارکردن، هەر ڕێک دەنووسێت، کە پێویستیان بە مامۆستای سۆرانی یا کرمانجییە[1]. کارگێڕیی وەرگێڕان و بیانییانیش، کە داوای وەرگێڕ دەکەن بە هەمان شێوە داوا دەکەن و هەموو زاراوە کوردییەکان لە یەک جودا دەکەنەوە. کارگێڕیی وەرگێڕان لە شارەوانیی بووتشویرکا "Botkyrka" لە ستۆکهۆڵم، لە ڕاگەیاندنێکیدا بۆ پێویستییان بە وەرگێڕ، کە داوای وەرگێڕی کوردیی دەکات، دەنووسێ: عەرەبی/سۆرانی، فارسی/سۆرانی و تورکی/کرمانجی، وەک بڵێی ئەو زاراوە کوردییانە

---

[1] شاکەلی، ئەحمەد، منداڵی کورد و فەرهەنگی کورد لە هەندەران، سوێد 1989، ل62-63.

هەریەکەو زمانێکی تایبەت و بەشێک بن لە زمانانی عەرەبی، فارسی و تورکی[2]. هەڵسوکەوت لەگەڵ دوو زاراوە سەرەکییەکەی زمانی کوردیدا، وەک دوو زمانی جیاواز دەکرێت. هەندێ جار، کە داوای وەرگێڕ دەکرێن، وردە زاراوەی دیکەش قوت دەبنەوە، وەک هەورامی، بادینانی، فەیلی و هی دیکەش.

ح. ساڵی 1998، بۆ ئەوەی داوای کار لە جێگەیەک بکەم، دەبوو هەندێک بەڵگەنامە و بڕوانامە، پێشان بدەم، کە پێشتر چ کارگەلێکم کردووە. ئەودەمە و دواتریش وەک وەرگێڕ بۆ کارگێڕیی"وەرگێڕی ئێشکگر Tolkjouren"، کارم دەکرد. بەڵگەنامەیەکیان بۆ نووسیم، کە من(ئەمجەد شاکەلی) وەک وەرگێڕی ئەم زمانانە کارم کردووە: عەرەبی، بادینانی، کرمانجی، سۆرانی و فەیلی. واتە: تەواوی ئەو زاراوە کوردییانە، حیسابی زمانی سەربەخۆیان بۆ کرابوون. لە هەموویش سەیرتر، کرمانجی و بادینانی، لەیەکدی جودا کرابوونەوە.

خ. جوداکردنەوەی زاراوە کوردییەکان، لە کن کارگێڕیی وەرگێڕان و کارگێڕیی پەنابەران، پتر کوردەکە بۆ خۆی سازی دەکات. زۆرجاران هۆیەکی سیاسی لە پشتەوەیە. خەڵکی دەڤەری بادینانی کوردستانی عیراق، بە وەرگێڕی کرمانجی –گەلەک جاران- قایل نابن، چونکە پێیانوایە، وەرگێڕە کرمانجەکان خەڵکی دیوی باکووری کوردستانن و ڕەنگە مەیلی"پ.ک.ک"یان هەبێت و ئەوانیش بۆ خۆیان، ڕەنگە خۆشیان لە "پ.ک.ک" نەیەت، بۆیە دەبوو و دەبێ کەسێکی بە زاراوەی بادینانی قسەکەر، کاری وەرگێڕانیان بۆ ئەنجام بدات.

د. کتێبخانەکانی سوێد، کە بەشی تایبەتیشیان بۆ کتێب بە زمانانی بیانی هەیە و کتێبی کوردییشیان تێدان، لە بەشی کتێبە کوردییەکاندا زۆرجاران نووسراون: کتێبی سۆرانی، کتێبی کرمانجی، کتێبی زازایی، واتە: هەر زاراوەیەک وەک زمانێکی سەربەخۆ دراوەتە قەڵەم. هەندەک جار تەنێ بۆ کتێبە کرمانجییەکان، کە بە تیپی لاتینی نووسراون، نووسراوە: کتێبی کوردی.

ڕ. گۆڤاری "سروە"، کە لە کوردستانی ئێران دەردەچێت، زۆرجاران دەقی کرمانجیش بە تیپی لاتینی بڵاو دەکاتەوە، بێجگە لەوەی، کە گۆڤارەکە هەم سۆرانی و هەمیش کرمانجی بە تیپی عەرەبی بڵاو دەکاتەوە.

ڕ. گۆڤاری "ئاوێنە"، کە لە تاران بە تیپی عەرەبی دەردەچێت، بێجگە لە سۆرانی، زۆرجاران نووسینی بە زاراوەی کرماشانی و هەورامیش تێدا بڵاو دەکرێتەوە.

ز. تەلەڤزیۆنی "مەدMED TV"، هەواڵ و دەنگوباسەکانی بە سێ زاراوەی کرمانجی، سۆرانی و زازاکی- ڕێک وەک سێ زمانی جیاواز- بڵاو دەکاتەوە.

[2] ڕۆژنامەی مێترۆ "Metro"، سێشەممە 6-10-1998.

ژ. زۆرجاران ئەنیستیتووی پاریس و کوردانێک، کە لە سەر هێڵی جیاخوازانەی "جەلادەت بەدرخان" دەڕۆن، لە سوێد و شوێنانی دیکە، کۆبوونەوەی زمانەوانیی ساز دەکەن، بۆ باسکردنی گیروگرفتی زمانی کوردی، مەبەستیشیان لە زمانی کوردی، تەنێ زاراوەی کرمانجی ژووروەوە، دەنا یەک کوردی دیکەی، سەر بە زاراوەیەکی دیکە، بۆ ئەو جۆرە کۆبوونەوانە، بانگهێشتن ناکرێت. ئەوانەش کە لەو جۆرە کۆبونەوانەدا بەشدار دەبن، زۆربەیان لەوەی زیاتر، کە دەزانن بەو زاراوەیەی خۆیان بپەیڤن، هیچی دیکە لەبارەی زمانەوە نازانن[3]. تەواوی هەوڵ و کۆششی ئەو بەڕێزانە، بۆ دوورخستنەوە و لێکدابڕینی، هەردوو زاراوەی کرمانجی و سۆرانییە لە یەکدی. هەژاری موکریانی دەڵێت:"هاناو کۆمەگی وێژەرو نوسەرانە کە وشە هاوماناکانی شێوەکانی جوداجودای زمانەکەی لە فەرهەنگ بێنێتەدەرێ و بەرانبەر بە یەکیان دانێ و گشتیان لەبەر یەکتر ڕانێ. کام وشە بۆ نوسینەکەی یا بۆ شیعر هۆنینەکەی لەبارەو لەسەرزار سوکەو لەبەرچاو قشت و خۆشکۆکەو لە گوێچکەی گۆهدار رەوانە، هەڵبژێرێ و لە وشەی زلحۆرت و قەبەو گڕنی و زبرو زۆرو بە کلۆی خۆی دەیزانێ واز بهێنێ و ژیکەڵەکەی لەجێ دانێ. ناشێ شەڕەگەڕەک بکاو پێ دابگرێ کە هەر چونکە خۆی لەدایکی نەبیستوەو نەنکی خۆشی نەویستوە، کوردی نیەو گەرەک قت بکرێ و لابدرێ و بۆ کایە لەسەری نەکرێ. سوربون لەسەر هەڵقرچانی شیعر و پەخشان هەر بە شێوەی تەنیا مەڵبەندێکی بەرتەنگ، هەرچەنگ نوسەر زۆریش بۆخۆی بێنێ و بنەقێنێ و خۆی ڕاژێنێ و بۆی ڕامێنێ و سەر بە نینۆک هەڵکڕێنێ و چاو بە مۆلەق بوەستێنێ، ئەو کرەی بەرهەمی دێنێ هێند نەگریس و هەڵ و بێ شۆ و تەختەتەسک و بێ بۆ دەبێ لەسەرەوە شانگر نابێ و لەژێرەوەش –بیلاتەژبی- عەدەبی پێ داناپۆشرێ. بۆ نمونە ئەگەر موکوری و سۆرانی بە بێ ئاو ئێژن "وشکانی"، بۆچی "بەژ" کە کرمانجی یە جوانتر نیە؟"[4]. ڕێک بە پێچەوانەی ئەو بۆچوونە دروستەی "هەژاری موکریانی"یەوە، زۆرجاران لەو کۆبوونەوانەدا، کە بە شوێن وشەگەلێکی کوردیدا دەگەڕێن، بۆ وشەی زمانانی ئەوروپایی، ئەگەر وشەیەکی کوردی بە شێوەی کرمانجی، بۆ وشە ئەوروپاییەکە نەبێت، ئەوا ئەو مامۆستایانە، ئامادە نین سۆرانیی ئەو وشەیە، کە جێی خۆی گرتووە و بەکار براوە، بەکار ببەن و پەنا بۆ هیچ زاراوەیەکی دیکەی کوردییش نابەن، وەک هەژاری موکریانی دەڵێت، بەڵکە دەگەڕێن تا وشەیەکی تورکی یا عەرەبی، بۆ ئەو وشە

---

[3] کاک تاهیر هەورامی، کە ماوەیەک لە "خوێندنگەی بەرزی گەلیی Folkhogskolan" لە "بیسکۆپس ئارنوێ Biskops Arno" لە سوێد دەیخوێند، گێڕایەوە، کە جارێک کۆمەڵێک لەو "زمانەوان و زمانناسانە"ی، کە بۆ کۆبوونەوەیەکی زمانەوانی لەوێ بوونە، دیوە و لە یەکێکیانی پرسیوە، ئەمانە چۆن زمانزانن و لەبارەی زمانەوە چییان کردووە، وەک نموونەش دەست بۆ یەکێک ڕادەکێشێت و دەڵێ ئا ئەوە! کابراش دەڵێ ئەوە شوان بووە لە کوردستان، کرمانجی باش دەزانێت. پرسیاری یەکێکی دیکە دەکات، کابرا دەڵێ ئەوە لە ئیتالیا چێشتخانەی هەیە، کرمانجییەکی باش دەزانێت..

[4] هەژار، هەنبانەبۆرینە، فرهنگ کردی-فارسی، پێشەکی نوسەر، سروش، تهران1369، ل بیست و سە.

ئەوروپاییە دەدۆزنەوە. وشە توركی و عەرەبییەکەیان، لە وشەیەکی ڕەسەنی جێگرتووی زاراوەیەکی دیکەی زمانی کوردی، پێ باشترە.

س. خوێندنی زمانی کوردی لە ناوچەی بادینانی کوردستانی عیراق –وەک ناوچەکانی دیکەی ئەو پارچەیەی کوردستان- بە کاریگەریی مەلا مستەفای بارزانی، بە زاراوەی سۆرانی بوو. ئێستا لەم دواییەدا، کە ناوچەی بادینان لە ژێر دەسەلاتی پارتیی دیموکراتی کوردستاندایە، خوێندنی پۆلی یەکەم، دووەم و سێیەم و ئەوانەی سەرەتایی، کراوە بە کرمانجی.

ش. گۆڤاری "هاڤیبوون" لە ئەلمانیا، بە تیپی عەرەبی و بە هەردوو زاراوەی کرمانجی و سۆرانی دەردەچێت.

ع. سەرباری دیتنە تێکدەر و خراپکارانەکەی، ڕۆژهەلاتناسە سیخوڕ و جاسووسەکانی ڕۆژاوا و دەسگا جاسووسییەکانی جیهانیی، کە فلانە زاراوە کوردیی نییە و فلانە بەش لە کورد، کورد نین، لە نێو کورد خۆیشیدا، لەو جۆرە دەنگانە بەر گوێ دەکەون. مەلای قەوسی، کە مەلایەکی هەورامی بووە و مووچەخۆری ئەدمۆنس بووە، لەژێرەوە بۆ ئەدمۆنسی نووسیوە، کە هەورامی کورد نییە..[5]، و هەورامی بە کورد دانەناوە، کە دەکاتە ئەوەی خۆیشی بە کورد نەزانیوە. دوکتۆر کەمال فوئاد، لوڕ بە کورد ناژمێرێت و پێیشیوایە هەورامی، کورد نەبوون و لەگەڵ کاتدا بوون بە کورد و زازایش بە کورد ناژمێرێت. لە گفتوگۆیەکیدا لەگەڵ گۆڤاری "سروە"دا، و لەوەڵامی پرسیارێکدا، کە بەم شێوەیەیە: مامۆستا عەلائەدین سەججادیش، لە کتێبەکەی خۆیدا، باباتاهیر، بە یەکەمین شاعیری کورد، دادەنێ، بیروڕای ئێوە لەو بارەوە چیە؟ دوکتۆر کەمال فوئاد دەڵێت:"لەو بۆچوونەدا من لەگەڵ مامۆستا سەجادی نیم. ئەو زمانەی باباتاهیر چوارینەکانی پێ نووسیوەتەوە لوڕی یە نەک کوردی، هەندێکیش بە "فارسی کەلیمی"ی دائەنێن...کۆمەلە زاراوەی لوڕی لە ڕووباری سێمەڕەوە دەست پێ ئەکات(بەرەو خوار و بەرەو رۆژهەلات) تا ئەگاتە ناوچەی بەختیاری (لوڕستانی گەورە)...لوڕی لە رووی ڕێزمانەوە ئەچێتەوە سەر کۆمەلە زمانەکانی ئێرانی خوارووی رۆژئاوایی، کوردی زمانێکی ئێرانی باکووری-ڕۆژئاوایی یە. جیاکردنەوەی زمانە ئێرانی یەکان بە باکووری و رۆژئاوایی و رۆژهەلاتی و خواروو لەسەر بناغەی ڕێزمان بڕیاری لەسەر ئەدرێت، نەک فەرهەنگی وشەکان. بەم پێ یە لوڕی زمانێکی سەربەخۆیە. نە فارسی یە نە کوردی، بەلکوو لەناوەندی هەردووکیان دا جێگا ئەگرێت. ئەوەندی من بزانم لە رووی نەتەوەییشەوە لوڕ خۆی بە کورد نازانێت، براکوردەکانی ئێران ئەم راستی یە ئەزانن...لوڕی ئەچێتەوە سەر ئێرانی خواروو...هەندێک زانایانی زمان، لەوانەی خۆیان بە زمانی کوردی و زاراوە جۆر بەجۆرەکانی یەوە خەریک کردووە(لەوانەش ئۆسکارمان)، کۆمەلە زاراوەکانی گۆران-زازاش بە کوردی دانانێن. لەم بارەیەوە بیروڕای من بەم

---

[5] هاوار، کوێرەوەری و بیرەوەری، 1984، ل73.

جۆرەیە: ئەم کۆمەڵە زاراوانە لەگەڵ زاراوەکانی تری زمانی کوردی دا لە رووی فەرهەنگی وشەکان و دەستووری زمانەوە جیاوازی یان هەیە، بەڵام ئەمانیش وەک کوردی ئەچنەوە سەر کۆمەڵە زمانی ئێرانی باکووری رۆژئاوایی. لە رووی جۆگرافیشەوە ئەکەونە ناو کوردستان. پەیوەندی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیشیان لەگەڵ کوردا بەهێزترە تا نەتەوەکانی تری ناوچە. سەرەڕای ئەمانە هەورامی کە یەکێکە لە زاراوەکانی گۆرانی بۆ ماوەیەکی زۆر(لە سەدەی شانزەهەمەوە تا سەدەی بیستەم) لە ناوچەیەکی فراوانی کوردستان دا (کوردستانی رۆژهەڵات و کوردستانی خواروو) زمانی ئەدەبی بووە. لە رووی نەتەوەییشەوە خۆیان بە کورد ئەزانن. بۆیە بوون بە بەشێک لە کورد و جیاناکرێنەوە"[6]. لە نێو بەشێکی دملییە(زازا)کاندا، بیروڕایەکی وا هەیە، کە ئەوان کورد نین و نەتەوەیەکی دیکەن. دوکتۆر کەمال فوئادیش پێیوایە، کە زازا کورد نین[7]. لەنێو ئێزدییەکانیشدا جاروبار دەنگێکی جیاوازیخوازی لەو جۆرە دەبیسرێت و خۆ بە ئێزدی، نەک کورد دەزانن. ڕەنگە سەرچاوەی تەواوی ئەو بیروباوەڕانەش هەر دەستی دەرەکی و دنەدانی خەڵکانی دژەکوردی لە پشتەوە بێت.

<u>غ</u>. زۆرجاران لە لایەن کەسانێکەوە، کە لەگەڵ ئەدەب و شیعر و فەرهەنگدا سەر و سەودایان هەیە، باسی ئەدەبی شار و شیعری شار و شاعیری شار[8] دەکرێت و دەگوترێ شاعیری هەولێر، شاعیری هەورامان و شاعیری بادینان و...هێڵی چەپ و ڕاست بە نێویاندا دەکێشرێت و وای لێ هاتووە، وشەی سلێمانی یا هەولێر یا بادینان، جێی وشەی کورد بگرێتەوە.

<u>ف</u>. تا ئێستا فەرهەنگێکی زمانی کوردی/کوردی، کە تەواوی زاراوە کوردییەکان بگرێتە خۆی، نییە. فەرهەنگی کوردی/زمانی دیکە یا زمانی دیکە/کوردی، هەر فەرهەنگی یەک

---

[6] گۆت و بێژ لەگەڵ دوکتۆر کەمال فوئاد، بەشی دووەم، گۆڤاری سروە،ساڵی پێنجەم، ژمارە39، ڕەزبەری 1368، ل31. کاتی بڵاوبوونەوەی ئەم گوتارەی دوکتۆر کەمال فوئاد، ئەم باسەم بۆ مام عەزیز قەیتوولی، یادی بەخێر، کە بە ئەبوو سامی(اْبوسامی) بەنێوبانگ بوو، گێڕایەوە، ئەو، کە خۆی کوردی فەیلی بوو، فەیلی بە لوڕ و لوڕیشی بە کورد دەزانی، گوتی: "ئەیە کی لەی فەنە ئویشت(کێ ئاوها دەڵێت)"؟ گوتم: "دوکتۆر کەمال فوئاد". گوتی :"ئەیە کورەییە(ئەمە کوێندەرییە)؟". گوتم :"سلێمانیەییە". گوتی: "هەی هەی، وەخودا ئەیە نە دوکتۆرە و نە هویچ، ئەیە موزەمیدیش نییە، با باتە لای من و لیوا بویشت، بزان وە قامەیەگ زگی نادڕنم، ئەگەر لوڕ کورد نەوت، دی کی کوردە، وەعەلی کەس کورد نییە(بەخوا ئەمە نە دوکتۆرە و نە هیچ، ئەمە پەرستاریش نییە، با بێتە لای من و وا بڵێت، بزانە بە قەمەیەک زگی نادڕم. ئەگەر لوڕ کورد نەبێت، ئیتر کێ کوردە، بە عەلی کەس کورد نییە)".

[7] عەلی، کەمال، ڕەخنە لەسەر گۆت و بێژی د. کەمال فوئاد، سروە، ساڵی شەشەم، ژمارە 56، ڕەشەمەی 1369، ل13.

[8] ئەو باسانە پتر لە نێو "بونیادگەران"دا باوە، شاریش لەکن ئەوان، شاری سلێمانییە، کە بە ڕای ئەوان، تازەگەری و داهێنان و هەموو نوێکردنەوەیەک، هەر دەبێ لەوێوە بووبێت و ببێت. ساڵانی1950 و1960ەکان و دیارە پێشتریش، خەڵکی سلێمانی، کە بچووایەن بۆ کەرکووک، دەیانگوت دەچین بۆ شار. ئەودەمە سلێمانی ئەو تایبەتمەندییانەی، کە شار هەیەتی –و لە کەرکووکدا هەبوون- تێیدا نەبوون.

زاراوەی کوردی/زمانی دیکە یا زمانی دیکە/یەک زاراوەی کوردییە. بۆ نموونە: ئینگلیزی/سۆرانی، سۆرانی/ئینگلیزی، عەرەبی/کرمانجی، زازایی/تورکی، فرانسی/زازایی/تورکی، سوێدی/کرمانجی، سوێدی/سۆرانی و زۆری دیکەش. ڕێزمانی کوردییش هەر بەو جۆرەیە. ڕێزمانی سۆرانی، ڕێزمانی کرمانجی، ڕێزمانی زازاکی و ڕێزمانی هەورامی، کەمجار لەیەک کتێبدا کۆ دەبنەوە، بەڵکە هەر یەکەو کتێبی سەربەخۆی خۆی هەیە.

ڤ. بەشێکی زۆری کتێبەکانی کتێبخانەی، هەر ماڵە کوردێکی خوێندوو –ئەگەر هەیبێت- تورکی، فارسی، عەرەبی و زمانی دیکەن. ئەگەر کتێبی کوردی هەبێت، ئەوا تەنێ بەو زاراوەیە هەیەتی، کە خۆی دەیزانێت و پێی دەخوێنێتەوە. ئەوانەی کتێب و نووسین بە هەموو زاراوە و بە هەموو ئەلفبێیەکی کوردی، کۆ دەکەنەوە و سوودیان لێ وەردەگرن، بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن، دەنا ڕەنگە خڕکردنەوەی ئەوانە، لە کارێکی ئەرشیڤیانە زێتر، هیچی دیکە نەبێت.

ڨ. لە چل(40) میلیۆن کورد، ڕەنگە لە باشترین حاڵدا 30٪ی، کە دەکاتە دوازدە(12)میلیۆن، خوێندەوار بێت. لەو دوازدە میلیۆنە 1٪ ئەگەر نووسین و خوێندنەوەی هەردوو زاراوە و ئەلفبێیە سەرەکییەکان، کرمانجی/لاتینی(تورکی) و سۆرانی/عەرەبی و فارسی بزانێت، ئەوا دەکاتە 120هەزار کەس. من –لە باشترین حاڵدا- لەو بڕوایەدام، کە نەک 120هەزار کەس، بەڵکە 1200 کەس، کە دەکاتە 0،01٪ی سەرجەمی خوێندووی کورد و 0،003٪ی سەرجەمی کورد، نییە، کە بتوانن ئەو دوو زاراوەیە وەک یەک بەکار ببەن. ئەگەریش هەبن، دەبێ سوپاسگوزار بین.

ک. بە هۆی ئەو بارەوە، کە زمانی کوردیی تێدایە، نووسەرێکی کورد، یا شاعیرێکی کورد، تەنێ دەنگی بە نیوەی –بڕێک زیاتر یا کەمتر- خوێندووی کورد دەگات. ئەمەش ڕەوشێکی وای دروست کردووە، کە نووسەر و شاعیرانی کورد، تەنێ لە لایەن خەڵکانی سەر بەو زاراوەیە دەناسرێن[9]، کە پێی دەنووسن. نووسەرێکی کورد، کە بە شێوەزاری

[9] هاوینی 1984، لە "خوێندنگەی بەرزی گەلیی بیسکۆپس ئارنۆێ Biskops Arno" لە "بیسکۆپس ئارنۆێ Biskops Arno " لە سوێد، کۆرسێکی یەک حەفتەیی کرابووە، بۆ باسکردن لە بارەی زمان و مێژوو و ئەدەبی کوردییەوە. نێزیکەی سی چل کوردێک، بەشدارییان تێدا کرد و منیش یەکێک بووم لەوان. فەرهاد شاکەلی و ڕەشۆ زیلان، سەرپەرشتکارانی کۆرسەکە بوون. یەکێک لە چالاکییەکانی کۆرسەکە ئەوە بوو، بانگهێشتنی هەندەک خەڵکی شارەزا و لێزان لە بواری ئەدەب و زمان و مێژووی کورددا بکرێت، بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوە و باسی ئەزموونی خۆیان، پێشکەش بکەن. یەکێک لەو کەسانەی بانگهێشت کرا، سەیدا"جگەرخوین"ی شاعیر بوو. فەرهاد شاکەلی، شاعیری میوانی پێشکەش کرد و پاشان "جگەرخوین" باسی ژیانی خۆی و شیعرەکانی خۆی کرد و ماوەیەک قسەی کرد. پاشان گوتیان کێ پرسیاری هەیە با بفەرمووێت. لەبەر ئەوەی "جگەرخوین" پیر بوو و گوێی گران بوو، دەبوو ئەوەی، پرسیار دەکات بچێتە تەنیشتییەوە دانیشێت. برادەرێکی کەرکووکی پرسیاری هەبوو، هەڵسا و چووە کنی دانیشت و گوتی: مامۆستا ڕەئیت چییە بە لەتیف هەڵمەت و شیعرەکانی؟ منیش قاقایەکی پێکەنین گرتمی و یەکسەر خۆم پێ نەگیرا و هۆڵەکەم بەجێهێشت. دوای چارەکە سەعاتێک، کە

کرمانجی ژووروو دەنووسێت، تەنێ خەڵکانێک دەیخوێننەوە، کە بەو زاراوەیە دەخوێننەوە. دیارە ئەو نووسەرەش، کە بە کرمانجی خواروو(سۆرانی) دەنووسێت، ڕەوشی لە ڕەوشی نووسەرە کرمانجەکە باشتر نییە. هەر یەکێک لەو نووسەرانەش ئەگەر باس لە ئەدەبییاتی کوردی بکەن، هەر باس لە ئەدەبییاتی کوردی، بەو زاراوەیەی خۆیان دەکەن. بە دەگمەن هەن ئەوانەی، کە چوونیەک و بێجیاوازی و لێزانانە، لەگەڵ هەردوو یا هەرسێ یا هەر چوار دیالێکت و ئەلفبێدا مامەڵە بکەن. وەنەبێ تەنێ حاڵی نووسەر و شاعیر وابێت، بەڵکە سترانبێژان و شانۆکارانیش هەمان حاڵیان هەیە. لەبواری پەخشی ڕادیۆ و تەلەڤزیۆنیشدا، هەمان گیروگرفت وەپێش دێت. ئەگەر نووسەر یا شاعیر یا شانۆکار یا باسکارێکی عەرەب یا فارس یا تورک، تەواوی خەڵکانی سەر بەو گەل و نەتەوانە بیانخوێننەوە و بیانناسن، ئەوا لای کورد ئەو ڕەوشە نییە. دەکرێ نووسەرێکی عەرەب، نێوی "نووسەری هەموو عەرەب"ی لێ بنرێت، وەلێ نووسەرێکی کورد، لەبەر ڕەوشی زمانەکەی، هەرگیز نابێتە "نووسەری هەموو کورد"، بەڵکە لە باشترین حاڵدا " نووسەری نیوەی کورد" یا "نووسەری سێیەکی کورد"ە و بەوەش، دەبێتە "نیوەنووسەر" یا "نووسەرۆکە" یا "مینی نووسەر" یا شتێکی دیکە.

گ. بڕێک لەو نموونانەی سەرەوە، بەکارهێنانی لە یەک زاراوە زیاتر لە ڕۆژنامە، گۆڤار، ڕادیۆ و تەلەڤزیۆندا، پێشان دەدەن. بەڵام سەدان ڕۆژنامە، گۆڤار، ڕادیۆ و تەلەڤزیۆنی کوردیی لە کوردستان و لێرە و لەوێی جیهاندا هەن، کە هەر بە یەک ئەلفبێ، یا یەک زاراوەی کوردی –سۆرانی/ئەلفبێی عەرەبی، کرمانجی/ئەلفبێی لاتینی، زازاکی و ئەلفبێی کریلیک- دەنووسن و پەخش دەکەن. لەم حاڵەدا، ئەو نووسین و پەخشە، تەنێ بۆ خەڵکی سەر بە زاراوەیەک دەبێت.

بێگومان ئەو بارەی، کە زمانی کوردیی تێدایە، ناکرێت لە پاشاگەردانی و بەرەڵایی و بێبەرپرسیاریی زێتر، چ ناوێکی دیکەی لێ بنرێت. بەڵام وەنەبێ ئەم بارە، هەر لەخۆڕا وای لێ هاتبێت، بەڵکە پاشخانێکی مێژوویی و هۆ و هۆکارگەلێکی تایبەتی، بە ئەوڕۆیان گەیاندووە، کە ئەمانەی خوارەوە –بە ڕای من- چەند دانەیەکیانن:

1. کورد وەک نەتەوە هێشتا بە تەواوەتی دروست نەبووە، چونکە تایبەتمەندییەکانی 100%ی یەک نەتەوەی هێشتا تێدا نابیرێن، واتە: ئەوەی پێی دەگوترێ نەتەوەی کورد، هێشتا لە قۆناغی دروستبووندایە. ئەو خەڵکەی، کە خۆی بە کورد دەزانێت، تا ئێستاش، وەلائی بۆ خێڵ و تیرە، بازێڕ، گوند، ناوچە، زاراوە، ئایین و ئاییترا و حیزبەکەی، گەلێک زیاترە لە وەلائی بۆ کورد[10]. خەڵکی کورد ئێستاش سۆران، کرمانج،

باسەکە تەواو بوو و هەموو هاتنە دەرێ، هەندێک لەو برادەرانە لە منیان پرسی، کە بۆ وام کردووە!. گوتم: برا "جگەرخوین" نەک لەتیف هەڵمەت، بەڵکە "گۆران"ی شاعیریش بەو مەزنییەی خۆیەوە ناناسێت!.

[10] ئا. سالانی 1980کان، مامۆستایەک بە نێوی، دوکتۆر عەلی عەبدولقادر(علی عبدالقادر)، خەڵکی ناسرییە(الناڵریە)ی عیراق، لە کۆلیژی ئەدەبییاتی زانستگەی سلێمانی هەبوو، مامۆستای مێژوو بوو.

زازا، لوڕ، هەورامی، سوننە، شیعە، یارسان (کاکەیی، ئەهلی حەق)، ئێزدی، بەختیاری، جاف، بەرواری، هەمەوەند، سوورچی، زیلان، قادری، نەقشبەندی، پەکەکە، پارتیی،

دەیگوت:"أهل سلیمانیە عبالهم کردستان تبدی من گویژە الی قلیاسان. واتە: خەڵکی سلێمانی پێیانوایە، کوردستان لە گۆیژەوە دەستپێدەکات تا قلیاسان". واتە: کوردستان تەنێ شاری سلێمانییە و بەس.

ب. ساڵی 1981، تازە هاتبووینە سوێد، یەکێک لەو ماڵانەی، کە هاتوچۆمان لەگەڵیاندا هەبوو، پیاوەکە خەڵکی سلێمانی بوو و ژنەکەشی ئەوروپایی بوو. جاری یەکەم، کە چووینە ماڵیان، ژنەکەی لێی پرسین(لە خێزانم و من)، کە خەڵکی کوێین؟ ئێمەش گوتمان خەڵکی کوردستانین. گوتی کوردستان دەکەوێتە کوێی سلێمانییەوە؟ دیار بوو سلێمانی بە لای ئەوەوە گەلێک لە کوردستان گەورەترە، بێگومان ئەوە دیتنی مێردەکەی بوو و ئەو ژنەکەی بەو شێوەیە فێر کردبوو، کە خەڵکی سلێمانییە و سلێمانییش لە عیراقە و ئیدی وشەی کوردستان فت.

پ. لە ساڵی 1991 بە دواوە ڕێگەی کوردی کوردستانی عیراق کرایەوە بۆ هاتوچۆی کوردستان. برادەرێک گێڕایەوە و گوتی: کۆمەڵە کوردێک، کە لە دیاربەکرەوە سواری فڕۆکەی ئیستەنبوول بووبوون، زۆربەیان خەڵکی سلێمانی بوون. کوردێکی هەولێری خۆی کرد بە ژووردا و گوتی، کوڕینە دەزانن ئیدی پێویست ناکات ئێمە لە ڕێگەی تورکیاوە هاتوچۆی کوردستان بکەین، چونکە هێڵی سەفەری ڕاستەوخۆ بۆ کوردستان دەکرێتەوە. کوڕەکان هەموو وێکڕا کردیان بە هەڵلا و خۆشی و گوتیان بە خوا باشە ئیتر لەم سەرێشەیە ڕزگارمان دەبێت. پاشان پرسییان، باشە فڕۆکە لە چ فڕۆکەخانەیەک دادەبەزێت؟ ئەو برادەرەش گوتی، لە فڕۆکەخانەی هەولێر، ئەوەتا خەریکن چاکی دەکەن. کوڕەکان هەموو وێکڕا گوتیان، ئەی لەوە! ئەوە چۆن دەبێ، چۆن دەبێ فڕۆکە لە هەولێر دابەزێت و سەفەر بۆ هەولێر بێت!

ت. دەوروبەری سەعات پێنج و شەشی ئێوارەیەکی پاییزی 1988، لە کار دەگەڕامەوە، لە وێستگەی مێترۆی نێوەندەکی ستۆکهۆڵم، تووشی ناسیاوێک بووم، کوردی سلێمانی بوو. دوای سڵاو و چاک و خۆشی گوتی، کاری چ دەکەیت. گوتم، دەرسی کوردی دەڵێمەوە. گوتی بە لاتینی. گوتم، نەخێر بە کوردی. گوتی، بە کرمانجی. گوتم، نەخێر، چونکە ئەو شاگردانەی من کوردی عیراق و ئێرانن و ئەوانیش بە تیپی عەرەبی و سۆرانی دەخوێنن. گوتی، نا تۆ دەبێ فێری کرمانجی و لاتینییان بکەیت. گوتم، کاکی برا تۆ خەڵکی سلێمانیت و تۆ لەکوردێکی هەولێری بە باشی تێناگەیت، ئەوجا چجای زاراوەی دیکە. هەرکەسێکیش ئەو قسەیە بکات، نەدەبوو تۆ بیکەیت. گوتی، بەخوا من کۆمەڵێک برادەری هەولێریم هەن و هەر لە سلێمانییش لە زانستگە تێکەڵاویم لەگەڵ هەولێریدا هەبووە. گوتم، جا برا تووخوا ئەوە قسەیە. جا منیش برادەری خەڵکی ئەمەریکای خوارووو و پاکستانی و مسری و سۆمالی و فلستینی و ڕووسم هەن. برادەریی چ پێوەندێکی بە زاراوە و زمان و نەتەوە و ئایینەوە هەیە!.

ج. هەژاری موکریانی دەڵێت:"لەبیرمە جارێ هاوکارێ قیت و زیت و لەباری چاویلکەلەچاو، بەنێو خێوی کۆشێک شادەو بڕوانامەی خوێندەواری پلەی ژورو، زۆریش گەرمی کوردایەتی، تەوس و توانجی دە مەم و زینەکەم دەگرت کە بۆچی"ببتە"ت نوسیوەو نەت زانیوە شێوی هەولێر ناڕەوانە؟! عەرزم کرد چۆنم نوسیبا ڕەواتر بو؟ فەرموی ئەبوا "ببێتەوانێ" بوبایەت کە شێوەی سلێومانی یە! وەناشوکری خودا نەوێ ئەم نەخۆشینە گرانە؛ لە مهاباد، سولەیمانی، لای هێندێکیش نوسەرانی بادینانی لەتەشەنە کردنایە. ئەگەر زۆر زو چاری نەکەین، لە شەڕەشارو شەڕەتاخ دەس بەرنەدەین، ئەم شەڕەشاخە وێڵ نەکەین؟ دەبێ –خوا بەوڕۆژە نەکا- ئەوەندوکۆکە زمانەش کە لە چوار پەلان، گوێی ساغەو ئاهێکی پێوە نەماوە، لەناخی ئاخدا بنێژین و ئەلفاتیحای بەعەرەبی بۆ دابدەین". هەژار، هەنبانەبۆرینە، فرهنگ کردی-فارسی، پێشەکی نوسەر، سروش، تهران1369، لً بیست سە و بیست و چهار.

چ. زۆرگلەت لە کوردی مەهابادیم بیستووە، شۆخی بە سنەیی و کرماشانی کردووە، تەنێ لەبەر ئەوەی فارسی بە سەر زاراوە کوردییەکەیاندا زاڵە

دیموکرات، یەکیەتیی، کۆمەڵە، ئیسلامی و...سەد شتی دیکەن. بەر لەوەی کورد بن[11]. ئەوجا، کە کوردیش بن، کوردی ئێران، کوردی تورکیا، کوردی عیراق، کوردی سووریا، کوردی ئەرمەنستان، کوردی لوبنان و سەد شوێنی دیکەن. دەتوانین بڵێین تەواوی ئەو ئینتیمایانە، وردکردنەوەی نەتەوەی کورد و لاوازکردنی هەستی کوردبوونە.

2. ئەگەر فەرهەنگ و ئابووریی[12] سەربەخۆ، دوو مەرج و کۆڵەکە و پایەی گرنگی سەربەخۆیی سیاسی بن، ئەوا کورد هێشتا وابەستەی فەرهەنگ و ئابووریی بەهێزتری عەرەب و تورک و فارسە و بەو ئاسانییەش دەستبەرداریان نابێت. هەر سەرخۆبوونێکی سیاسییش، بێ سەربەخۆیی فەرهەنگ و ئابووری، بندەستی، پاشکۆیەتی، وابەستەیی و سەربەخۆییەکی ناتەواوە.

3. ئەگەر زمانی یەکگرتووی کوردی(زمانی ستاندارد)، ئەو زمانە بێت کە "کوردی هەموو لایەکی کوردستان و جیهان، بێ گوێدانە جیاوازی ی شێوەی قسەکردنیان، تێی بگەن و پێی بخوێننەوە و پێی بنووسن"[13]، ئەوا کورد هەرگیز نە زمانی یەکگرتووی هەبووە نە هەشیەتی.

4. کورد لەوەتی هەیە و وەک کورد ناسراوە، خاوەنی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی نەبووە و هەرگیز دەسەڵاتدارییەکی سەرتاسەری، کە تەواوی خاکی کوردستان و تەواوی گەلی کورد بگرێتەوە، فەرمانڕەوایی نەکردووە. بەڵکە هەمووده‌م پارچەپارچە و لەتوپەت بووە و هەر دەڤەرە و خێڵ و هۆزێک، خودانی دەسەڵاتداریەتی خۆی بووە. میرنشینەکان لە کۆندا و حیزب و ڕیکخراوە سیاسییەکان، لەم سەردەمەی ئێستادا و هەر هەموویشیان بندەستی هێزێک یا هێزگەلێکی دەرەکیی مەزنتر بوونە و هەن.

5. هەر میرنشینێک زاراوەی ئەو دەڤەرەی خۆی بۆ بووە بە زمانی نووسین و ئەدەبی میرنشینەکە. لە میرنشینی بۆتاندا زاراوەی جزیرە، لە میرنشینی باباندا زاراوەی سلێمانی و لە میرنشینی ئەردەڵاندا زاراوەی گۆرانی(شێوەی هەورامی)، باو و زاڵ بووە.

---

[11] **کوردانی خۆبەنەتەوییزان(ناسیۆنالیست) ، دەڵێن: "پێش ئەوەی هەر شتێک بین، دەبێ کورد بین". ئەگەر مەبەست لەمە کوردبوون بێت، پێش سۆران، هەرکی، زازا، فەیلی و...بوون، ئەوە باشە. بەڵام ئەگەر کوردبوون، پێش مرۆڤبوون، خۆرهەڵاتییەتی، ئاسیاییەتی، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیی بوون بێت، ئەوا پێموایە، هەرگیز لەگەڵ ژیربێژیدا ناگونجێت، چونکە مرۆڤی کورد پێش کوردبوونی، ئەو شتانەی دیکەیە. کەسایەتی هەر مرۆڤێکیش، تەنی ناسنامە و ئینتیمای نەتەوەیی ئەو مرۆڤە نییە.**

[12] **ئێستاش دەوڵەمەند و بۆرژوازی کورد، پارە و پووڵیان لە پێتەخت و شارە مەزنەکانی عیراق(بەغدا)، تورکیا(ئەنقەرە، ئیستەنبوول، ئیزمیر)، ئێران(تاران، ئیسفەهان، شیراز، تەبریز)، سووریا(دیمەشق، حەلەب)، دەخەنە گەڕ و بەرهەمهێنان، چونکە وەک هەموو سەرمایەدارێک –کە بە شوێن جێگەی گەرمدا بۆ سەرمایەکەی دەگەڕێت- نایانەوێت پارەکەیان تووشی سەرەڕۆیی بکەن و دەشیانەوێت قازانجیش مسۆگەر بکەن. بۆ ئەوانیش کورد و کوردستان و نەتەوە و خاک و ئەو شتانە گرنگ نین، بەڵکە قازانج گرنگە. بەوەش پاشکۆیەتی ئابووریی کورد پتر دەچەسپێت.**

[13] **نەبەز، جەمال، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ئەڵمانیا، 1976، ل5.**

6. بەو زاراوە کوردییانەی، کە پێیان نووسراوەتەوە و بڵاوکراوەتەوە، بنەمای زمانێکی خوێندنەوە و نووسین(ئەدەبی)، ساز بووە. لوڕی[14]، گۆرانی[15]، کرمانجی ژووروو[16] و کرمانجی خواروو[17]، هەر چواریان دەرفەتی گۆڕان و بوونیان بە زمانی ئەدەبی بۆ ڕەخساوە. بە گوێرەی ڕەوشی سیاسی و باری سەردەمیش هەریەکەیان پێشکەوتووە یا پاشەکشەی کردووە.

7. ئایین و ئاییترا، لە یەکخستنی نەتەوە و زمانی نەتەوەدا، تا ڕادەیەک نۆرەیەکی لەبەرچاو دەبینن. "قورئان"ی پیرۆز، کە بە زمانی عەرەبییە، بووەتە هۆی یەکخستن و پاراستنی زمانی عەرەبی، وەک یەکەیەکی پتەو و تۆکمە. کورد هەر وەک کتێبێکی پیرۆزی —بۆ هەموو کورد- نەبووە، دەرفەتی ئەوەیشی —لەبەر پەرتوبڵاوی- بۆ نەڕەخساوە، کە کتێبی پیرۆزی "مەسحەفی ڕەش"، "جەلوە" یا "سەرەنجام"، بۆ ببێتە بناخەی زمانێک بۆ هەموو کورد.

8. ئەگەر هاتبا و ئەو زاراوەیەی، کە "مەلای جزیری" و "ئەحمەدی خانی" پێیان دەنووسی، بووایە بە زمانی هەموو کورد، ئەوا ئێستا زاراوەی کرمانجی سەروو، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و ئەو زاراوەیەی، کە "نالی" پێی دەنووسی، بووایە بە زمانی هەموو کورد، ئەوا ئێستا زاراوەی کرمانجی خواروو(سۆرانی)، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و ئەو زاراوەیەی، کە "مەولەوی" پێی دەنووسی، بووایە بە زمانی هەموو کورد، ئەوا ئێستا زاراوەی گۆرانی(هەورامی)، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و تەریقەتی "مەولانا خالید/ نەقشبەندی" هەموو کوردستانی گرتباوە، ئەوا ئێستا ئەو زاراوەیەی، کە "مەولانا خالید" پێی دەنووسی و دەئاخفی، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و تەریقەتی "شێخ سەعیدی نوورسی" هەموو کوردستانی گرتباوە، ئەوا ئێستا ئەو زاراوەیەی، کە "شێخی نوورسی" پێی دەپەیفی، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و هەموو کورد ئێزدی بووایەن، ئەوا ئێستا زاراوەی کرمانجی ژووروو(زمانی مەسحەفی ڕەش و جەلوە)، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و هەموو کورد یارسان بووایەن، ئەوا ئێستا زاروەی گۆرانیی هەورامی(سەرەنجام)، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و هەموو کوردستان، بکەوتایەتە بن دەسەڵاتی "شێخ عوبەیدوڵلای نەهری"یەوە، ئەوا ئێستا ئەو زاراوەیەی "شێخی نەهری"، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و هەموو کوردستان بکەوتایەتە بن دەسەڵاتی "شێخ مەحموودی حەفید"ەوە، ئەوا ئێستا ئەو زاراوەیەی "شێخی حەفید"، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و هەموو

---

[14] باباتاهیری هەمەدانی(عوریان).
[15] سەیید عەبدولڕەحیمی تاوەگۆزی مەولەوی.
[16] مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی.
[17] نالی.

کوردستان بکەوتایەتە بن دەسەڵاتی "کۆماری مەهاباد"ەوە، ئەوا ئێستا ئەو زاراوەیەی، کە "هەژار" و "هێمن" پێیان دەنووسی، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەگەر هاتبا و هەموو کوردستان بکەوتایەتە بن دەسەڵاتی "مەلا مستەفای بارزانی"یەوە، ئەوا ئێستا زاراوەی کرمانجی خواروو(سۆرانی)، دەبووە زمانی یەکگرتووی کورد. ئەو هەموو ئەگەرانە هیچیان سەوز نەکرد و بەریان نەگرت[18] و هیچ یەکێک لەو زاراوانەش نەبوونە زمانی یەکگرتووی کورد.

9. چێکردنی تیپی لاتینی بۆ نووسینی کوردی، لە لایەن "جەلادەت بەدرخان"ەوە، گەورەترین کارەسات بوو –بە پێی دیتنە نەتەوەییەکە و خوێندنەوەی بەرژەوەند و پاشەڕۆژی کوردستان- بۆ زمانی کوردی. بەو کارە زمانی کوردی، کە تا پێشتر بە تیپی عەرەبی دەنووسرا، لەت کرا و کرمانجی سەروو بەرگی نوێی _تیپی لاتینی- لەبەر کرد و کرمانجی خوارووش بەرگەکەی خۆی _ تیپی عەرەبی- پاراست[19]. ئەو کارەی "جەلادەت بەدرخان" بە دنەدانی ئەوروپاییەکان و کاریگەریی ئەوان و کەوتنە داوی تورکیای نوێ و کەمالیزم و بیروباوەڕی ڕۆژاوایاندنی کۆمەڵگە ڕۆژهەڵاتییەکانەوە بوو. لاساییکردنەوەیەکی کوێرانەی ئەلفبێی تورکی و تورکاندنی فەرهەنگ، زمان، هۆش و کۆمەڵگەی کورد بوو[20]. لەو دەمەوە، کە "جەلادەت بەدرخان" ئەو کارە زیانبەخش و ناپەسەندەی کرد و ئەو ئاژاوەیەی نایەوە، ڕێڕەوی یەکگرتنی زمانی کوردی، تا دێت خراپتر و سەختتر دەبێت و زاراوەکانیشی تا دێن لە یەکدی دوورتر دەکەونەوە. خەڵکانێک و دەسگا و ڕێکخراوگەلێک هەن، نۆرەیەکی خراپ لەو بوارەدا دەبینن و پتر کۆمەک بە یەکنەگرتنی زمانی کوردی دەکەن.

کە ئەوە واقیعی کورد و زمانی کوردی بێت، مرۆڤ چۆن دەتوانێت، دڵی بە داهاتووی زمان و فەرهەنگی کورد خۆش بێت و گەشبین بێت! چۆن دەبێ مرۆڤ مەترسی ئەوەی نەبێت، کە هەر زاراوەیەکی کوردی بۆ خۆی ببێتە زمانێکی سەربەخۆ و ئەو کاتەش زمانی کوردی نەک ببێتە دوو زمان –کرمانجی و سۆرانی- بەڵکە ببێتە کۆمەڵە زمانێک، تاکە نێزیکایەتییەکیش، کە لە نێوانیاندا دەبێت، هەر هێندەی نێزیکایەتی نێوان زمانانی ئێرانی(فارسی، کوردی، پەشتۆ، بەلووچی و تاجیکی) یا لاتینی(فرانسی،

---

[18] کورد دەڵێ:"ئەگەریان وەشاند، سەوز نەبوو".

[19] بێجگە لەو دوو ئەلفبێیە، ئەلفبێی کریلیکیش لە نێو کوردانی سۆڤییێتی کۆندا سەپێنرا. کاتی خۆیشی "قەناتی کوردۆ" لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، ساڵی 1973، ل 132-179دا و لە گوتارێکدا بە نێوی "ل بابەت نڤیسکار، زمان و، ئەلفبایێ پەرتوکێت دینێ ئێزیدیان"، ئەلفبێیەکی بە نێوی ئەلفبێی ئێزدی بڵاو کردەوە. ئەم ئەلفبێیە ئیزدییە لەم دواییەدا لە کوردستانی عیراق وەک کتێب لە چاپ دراوە.

[20] شاکەلی، ئەمجەد، گیروگرفتی ئەلفبێ و دیالێکت لە زمانی کوردیدا و چەند سەرنجێک، یەکگرتن، ژمارە 13ی ساڵی 1991، ل77-95. ئەم گوتارە لە گۆڤاری"هەڵەبجە"شدا بە چەند بەشێک بڵاو کرایەوە. هەروەها بنۆڕە: شاکەلی... منداڵی... ل13، 60-61.

ئیتالی، ئیسپانیۆلی و پورتوگیسی) یا سکاندیناڤی(سویدی، نۆرویژی، دانمارکی و ئایسلاندی) دەبێت.

من لەگەڵ ئەو بیروڕایەشدا نیم، کە دەڵێ، نابێت باسی گیروگرفت و مەسەلەی زمان بکرێت و ئەو باسە دواخرێت بۆ کاتێکی دی. من پێموایە چەندی ئەو باسە دواخرێت و چەندی دێر(درەنگ)تر چارەسەر بکرێت، هێندە کارەکە سەختتر دەبێت و چارەکردنیشی نەک هەر ئاسان نابێت، بەڵکە هەر ناکرێت. زانای مەزنی تورک "ئیسماعیل بێشکچی" دەڵێت:"بەکارهێنانی زمانی کوردی و بنیادنان و گەشەپێدانی زمانێکی هاوبەشی نووسین لە نێو کورددا مەبەست و ئەرکێکی سیاسییان تێدایە. ئەو ئەرکە سیاسییە ئەمەیە: کوردستان وڵاتێکی دابەشکراو و پارچەپارچەیە. حاڵی نەتەوەی کوردیش هەروایە. سیاسەتی ئیستیعمارگەرانەی<<پەرت و بڵاویان بکە، زاڵ دەبی>> خاسەتێکی هەڵوردەی هەیە، کە نابێ لە بیرمان بچێتەوە و چاوپۆشی لێ بکەین. ئەم سیاسەتە دەتوانێ لەهەر کات و شوێنێکدا بچێتە بەرگێکی ترەوە و دەربکەوێتەوە. کۆمەڵی کوردەواری زۆر بە قووڵی دابەشکراوە. کورد لە تورکیا و ئەوروپا پیتی لاتینی و لە عێراق و سووریا و ئێران پیتی عەرەبی و لە سۆڤیەت پیتی ئەکلیرکی بەکار دەهێنێ. بەم پێیە بەکارهێنانی ئەم پیتە جیاوازانە، بووەتە هۆی ئەوەی باش لەیەکتر تێنەگەن. جا بۆ ئەوەی ئەم سیاسەتە لەکار بخەین، دەبێ تێبکۆشین زمانێکی کوردی هاوبەش، لە رووی نووسینەوە بنیادبنێین. ئەم مەسەلەیە خەباتێکی گورج و گۆڵانەی درێژخایەنی پێ دەوێ. بۆیە چاوەڕوان کردنی دامەزراندنی دەوڵەت و دواخستنی ئەم ئەرکە بۆ ئەو کاتە هەڵەیەکی گەورەیە. ئەو هەڵوێستەی کە بایەخی پێویست بە زمان و روناکبیری دەدات، ڕێ بۆ کاروانی بنیاتنانی دەوڵەت خۆش دەکات و نێزیکی دەخاتەوە"[21].

پێموایە کورد بۆ خۆی، هێندەی بێشکچی مەزن، لە دژواریی ئەو مەسەلەیە نەگەیشتووە و هێندەی بێشکچی مەزنیش، پەرۆش و غەمخۆری ئەو مەسەلەیە نییە. کورد، هەموو کورد، بە خوێندوو و نووسەر و فەرهەنگییانییەوە ئارخەیان و بێئەندێشە پاڵیان لێ داوەتەوە و هەر دەڵێی هیچ مەترسییەک لە گۆڕێدا نییە و ئەوەی، کە بیری لێ ناکەنەوە و بە گیروگرفت و کێشە و قەیرانی نازانن، مەسەلەی زمان و ئەو شتانەیە. دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین، ئەوانەی ئەوڕۆ سەرەداوی سیاسەتی کوردیان بە دەستەوەیە، شتاقیان بیر لە زمان و فەرهەنگ و ئەو جۆرە شتانە ناکەنەوە. بۆ ئەوان دەسەڵات گرنگە. دەسەڵاتیش واتە: ناوبانگ، گیرفانی پڕ، تێری، پۆشتەیی، ڕابواردن و خۆشگوزەرانی. ئیدی چش لە زمان، چش لە فەرهەنگ. ئەو سیاسییە "دەڤەرییانە" ناتوانن هیچ جۆرە کۆمەکێک، بە سازکردنی زمانێکی یەکگرتووی کوردی

[21] بێشکچی، ئیسماعیل. خوێندکاری کورد. ڕێکخراوی سۆسیالیستی کورد لە ئەوروپا –سۆکسە- دەری دەکات. ژمارە 26. گەلاوێژی 2610-1998. دوا لاپەڕە.

بکەن، چونکە ئەوان ڕەهەندی بینینیان لە دەرەوەی ناوچەکانی خۆیان –بۆ پارە و پووڵ و تەماح نەبێت- تێناپەڕێت. هەر ئەوانیشن، کورد لە نێوان وەلائی گچکەگچکەدا ورد دەکەنەوە. بۆ بەمەزنترزانینی کورد وەک نەتەوە. دەبێ هەوڵ بدرێت بۆ لاوازکردن و نەهێشتنی وردە ئینتیمای نێو کورد و خورتکردنی ئینتیمای کوردی و کوردستانی. وەها کارێک و هەوڵدان و کۆمەککردن، بۆ وەدیهێنانی زمانێکی یەکگرتووی کوردی، بە سیاسییەکی کوردستانی، کە تەواوی کوردستان و کورد لەبەرچاو بگرێت، دەکرێت. ئەگەر حاڵ بەم شێوەیەی ئێستا –بەرەڵایی، گوێنەدان- بڕوات، ئەوا کورد لە گەلی کورد، نەتەوەی کورد و کوردستانەوە، دەبێتە گەلانی کورد، نەتەوەکانی کورد و کوردستانان[22]. کە دەوڵەتی کوردیش لە داهاتوودا هەبوو، ئەوا وەک کۆریای باکوور و کۆریای باشوور، کوردستانی باکوور و کوردستانی باشوور دەبێت، یا لە باشترین حاڵدا، ئەگەر یەک دەوڵەتی کوردستان هەبوو، ئەوا دەبێ وەک سۆڤیێتی کۆن، یۆگوسلاڤیای کۆن یا چیکۆسلۆڤاکیای کۆن، لە چەند کۆمارێک یا ئۆتۆنۆمییەک یا فیدرالییەک –کۆماری یا ئۆتۆنۆمی یا فیدرالی کرمانج، سۆران، زازا، هەورامان، لوڕستان، ئیزدییان و خودا دەزانێ چی دیکەش- پێک بێت.

هەرچی مەسەلەی وەرگێڕانیشە، وەرگێڕان لە کوردییەوە بۆ کوردی –کە ناکرێ نێوی وەرگێڕانی لێ بنرێت، چونکە وەرگێڕان لە زمانێکی سەربەخۆوە بۆ زمانێکی سەربەخۆی دیکە دەبێت، وەک عەرەبی بۆ کوردی، ئینگلیزی بۆ فارسی، کوردی بۆ فرانسی و....بە ڕای منیش کارێکی شاشە و دەبێ نەکرێت. لێ ئەگەر بنۆڕینە ئەو وەرگێڕدراوانەی، کە لێرە و لەوێ، لە ڕۆژنامە و گۆڤاراندا و وەک کتێبیش بڵاو دەبنەوە، دەبینین بەشێکی وەرگێڕانی کوردی بۆ کوردییە، واتە: لە زاراوەیەکی کوردییەوە کراونە و دەکرێنە زاراوەیەکی دیکە. ئەم کارە بۆ کەسانێک، کە زاراوە کوردییەکان بە باشی بزانن، کارێکی هاسانە. ئێستاش خەڵکێکی زۆر هەن کاریان بووە بەمە. لێرەدا مەسەلەی ڕاستی و دروستی و شاشی و نادروستی ئەم جۆرە وەرگێڕانانە، دەگەڕێتەوە بۆ بۆچوون و نۆڕینی هەموو یەکێک لە ئێمە بۆ مەسەلەکە. ئەگەر کورتبینانە بنۆڕدرێتە بار و ڕەوشی ئەوڕۆی گەلی کورد و تەنێ بیر لە ئێستا بکرێتەوە و هیچ بەرژەوەندێکی نەتەوەیی و داهاتوو لەبەر چاو نەگیرێت، ئەوا وەرگێڕان لە نێو زاراوە کوردییەکاندا، ڕەنگە نەک هەر بە حەڵاڵ بزانرێت، بەڵکە دنەیش بدرێت و بژێویشی پێ پەیدا بکرێت، وەک لە ڕۆژگاری ئەوڕۆدا دەیبینین، بەڵام ئەگەر داهاتووی کورد و بەرژەوەند و یەکیەتی نەتەوەیی و یەکیەتی خاکی کوردستان لەبەرچاو بگیرێت، ئەوا وەرگێڕان لە نێو زاراوە کوردییەکاندا، دەبێ وەک کارێکی حەرام سەیر بکرێت و بە هیچ شێوەیەکیش نابێ ڕێگەی پێ بدرێت. بێگومان بۆ

---

[22] لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و بە تایبەت لە دەڤەری سنە و پاوە و ئەو ناوە، وشەی "کوردستانات"م ژنەفتووە، کە مەبەستیان ناوچە جیاوازەکانی کوردستان بووە.

ئەنجامدان و چەسپاندنی ئەم بیرکردنەوەیە. دەبێ دەسەڵاتێکی کوردیی سەرتاسەری هەبێت، یا دەبێ مرۆڤ خۆی بخاتە ئاستی ئەو بیرکردنەوەیە و ویژدانی خۆی بکاتە دادگەر.
بە لەبەرچاوگرتنی تەواوی ئەو ڕاستییانەی سەرەوە، پێموایە مامۆستا "کێستەیی" تا ڕادەیەک ئەو مەبەستەی منی، کە لەو نامەیەدا هاتووە، شێواندووە و هەر لەخۆڕا منی وا ناونووس کردووە، کە دژی دەرکردنی گۆڤارێکی سەربەخۆی کرمانجیم. من هەرگیز نە شتی وام گوتووە و نە هێندەش بەرچاوتەنگ و کورتبین و زاراوەپەرستم. پێشموانییە، کە دەبێ زمان –چجای زاراوە- وەک بوونێکی کۆتایی، ڕەها، کامڵ، بێهەڵە، بێناتەواوی و پیرۆز، لەبەرچاو بگیرێت و بەکار ببرێت، بەڵکە دەبێ وەک پرۆژە و ڕێڕەوێکی بەردەوامی بیرازکارانەی چێکەر، سەیر بکرێت. زمان –وەک زۆر شتی دیکە- بە لای منەوە شتێکی پیرۆز نییە. پیرۆزیی هەموو شتێک –تەنانەت ئایین، هزر و فەلسەفەش- بە لای منەوە لە ڕادەی سوودبەخشین و خزمەتکردنی ئەو شتەدایە بە مرۆڤ، دەنا هیچیان پووڵێکی قەڵب ناهێنن، ئەگەر وا نەبن.

جەنیوەری 1999